

Mitander, Ramsay och Wittenström – gränser och möten i 1860-talets Indien

Jan af Geijerstam

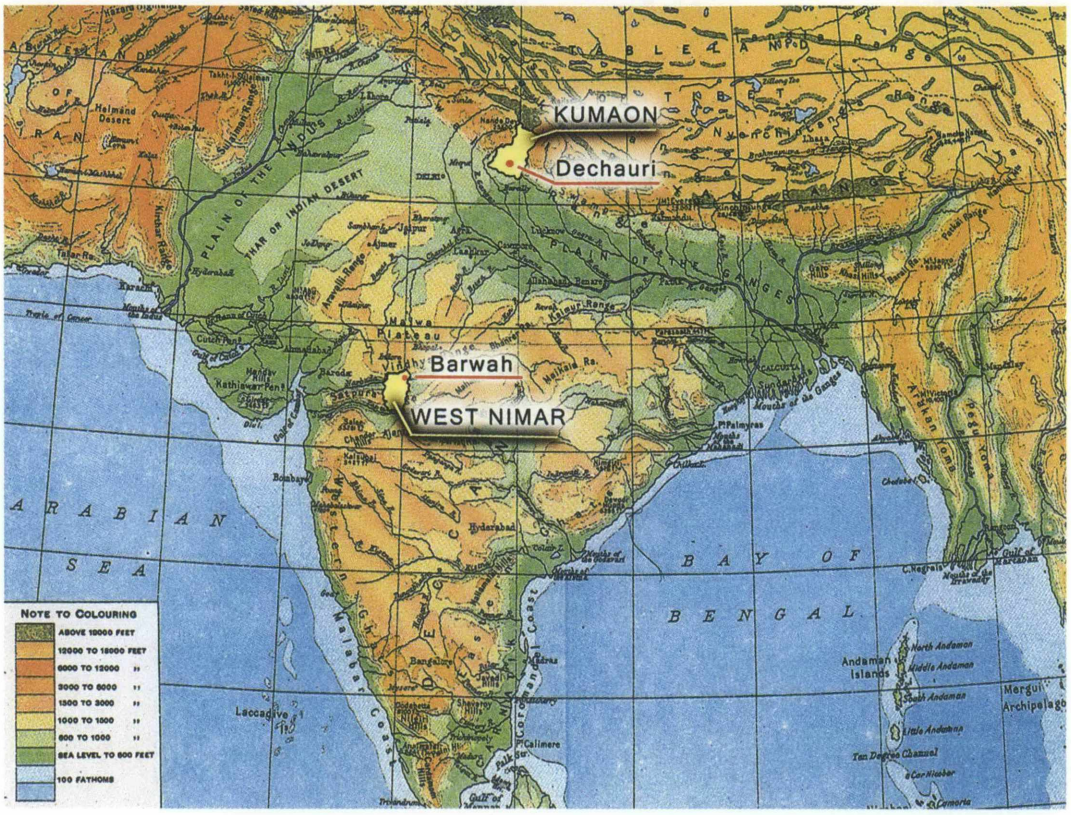
I GRYNINGEN DEN 26 OKTOBER 1860 stod den svenske ingenjören Nils Mitander vid relingen på ångfartyget Orissa. Han närmade sig målet för sitt livs resa och i morgondiset såg han för första gången konturerna av Indien. Samma kväll, på ett hotell i Bombay, skrev han i sin dagbok:

"Huru kunna beskrifva de känslor med hvilka jag denna morgon skådade detta land, gamla Indien, stället för min verksamhet för fyra år med den Högstes bistånd ... ej utan egen känsla gick man till sängs första natten i Bombay och i mitt tält tänkte jag på de berättelser jag hört om ormar till sängkamrater."

Mitander var en av tre svenska metallurger som under 1860-talets första år anlitades av brittiska intressen för att leda järnverksbyggen i Indien. Projekten var omfattande pionjärarbeten för att införa en helt ny teknik i Indien. De innebar möten i många led, med en ny teknik i skärningspunkten mellan kulturer, religioner och språk. Jag skall här beskriva några sådana möten och antyda deras betydelse för projektens utgång.

Nils Mitander (1833–1903) hade till uppgift att anlägga ett mindre järnverk i Barwah i Narmadaflodens dalgång ungefär femtio mil nordost om Bombay

< Två förmän och fyra kulis på trappan till Julius Ramsays bungalow i Dechauri. Foto, Carl Wittenström 1862/63, Wittenströms bildsamling C150 54, Tekniska museet.

Barwah, där Mitander arbetade vid the Burwai Iron Works, låg i distriktet West Nimar i centrala Indien. Dechauri, där Ramsay och Wittenström arbetade, låg i provinsen Kumaon i nordligaste delen av Indien. Karta ur Imperial Gazetteer of India, Atlas, 1931. Bearbetning av Staffan Schultz.

(Mumbai), the Burwai Iron Works. Hans uppdragsgivare var den brittiska kolonialregeringen. Samtidigt arbetade hans svenska kolleger Julius Ramsay (1827–1874) och Carl Wittenström (1831–1911) vid The Kumaon Iron Works i Dechauri i utlöparna av Himalayabergen, ungefär tio mil norr om Delhi. De var i tjänst hos ett privat aktiebolag, men deras uppdrag liknade Mitanders.[1]

KOLLEGER

De tre svenskarna kände alla till varandra från Sverige, även om de inte var närmare vänner. Både Ramsay och Mitander hade gått ut Bergsskolan i Falun medan Wittenström hade studerat vid Bergsskolan i Filipstad. Direktör Andreas Grill vid Jernkontoret var den som förmedlade kontakten med engelsmännen till

både Ramsay och Mitander. I Wittenströms fall blev han tillfrågad av Ramsay. Wittenström arbetade då hos Ramsays kusin Wolter vid järnbruket i Dalsbruk i södra Finland.

Om de tre verkligen träffat varandra före indienresorna är inte klarlagt, men knappast osannolikt. Ofta låg järnbruken i Sverige nära varandra och kontakterna var täta och kretsen av dem som arbetade med järn i ledande befattningar var relativt liten. Det var till och med så att Ramsay träffade Mitanders blivande chef överste Keatinge på en ångbåt sommaren 1860. Keatinge var på väg över Mälaren mot Örebro för att träffa Andreas Grill och Mitander för att komma överens om villkoren för arbetet i Indien.

I ett brev till sin syster uttrycker Ramsay senare en besvikelse över att Mitander kommit före och att han själv inte lyckats få jobbet i Indien.[2] Men det dröjde ju inte länge innan han själv fick en liknande förfrågan och när Ramsay själv kommit till Indien upprätthöll han och Mitander en viss brevkontakt mellan Dechauri och Barwah.

KÄLLORNA

Det finns en rikedom av källmaterial om de två indiska järnvägsprojekten där svenskarna arbetade, såväl i Indien som England och Sverige.[3] I Indien och England är materialet i huvudsak officiellt administrativt. I Sverige, och framför allt i Tekniska museets arkiv, finns de svenska ingenjörernas egna berättelser i brev. En viktig del av Mitanders indiska dagbok finns i Emigrantregistret i Karlstad.[4]

Carl Wittenströms fotografier från the Kumaon Iron Works under vintern 1862/63 bör nämnas speciellt.[5] Tillsammans med Mitanders indiska dagbok och Ramsays samlingar av brev och anteckningar är de en av de viktigaste källorna till historien om svenskarnas arbete. Wittenströms bilder avviker från vad som kan kallas den koloniala fotografins agenda. Sådana fotografier avbildade främst antika byggnadsverk eller byggnader av betydelse för imperiet. De människor som fotograferades avporträtterades antingen som romantiserade orientaler eller som vetenskapliga objekt. De återspeglade och förstärkte "den härskande koloniala klassens egna kulturella intressen, ett ovanifrånperspektiv och sociala fördomar".[6]

Wittenströms bilder är dokumentära och visar människor i arbete, de visar olika delar av verken och de porträtterar inte bara svenskarna och britterna, utan även de indiska arbetarna med en mycket stor närhet. I huvuddelen av källmaterialet kring verken är annars indierna oftast osynliga. Det är nästan uteslutande skapat av britter och svenskar och det möter stora svårigheter att på ett jämbördigt sätt skildra mötet mellan Indien och de utländska intressena.[7]

PROJEKTEN ETT MÖTE ÖVER GRÄNSER

Indien hade sedan århundraden haft en egen, inhemsk järnhantering. Denna var omfattande och spridd över hela den indiska halvön, men den var samtidigt småskalig – anpassad till jordbrukssamhällets behov. Även i omgivningarna till både the Kumaon Iron Works och the Burwai Iron Works fanns speciella befolkningsgrupper som arbetade antingen med att göra järn eller som smeder. Indirekt var detta en viktig orsak till att engelsmännen valde just Barwah och Dechauri för de nya verken. Den indiska järntillverkningen hade gjort dem uppmärksamma på att det fanns både järnmalm och träkol i omgivningarna.

"Sedan urminnes tider ha de rikare jernmalmerna varit bearbetade af bergsborna sjelfva", skrev Julius Ramsay i en rapport till Jernkontoret, "men i ytterst ringa skala och nästan uteslutande för tillverkande af vapen och verktyger. De nedsmälta malmen i små härdar vid en svag bläster ur 2ne lädersäckar, som dragas för hand, jernet färskas i samma härd och slutligen erhålles en liten smälta af 2 à 3 markers vigt, hvaraf de sedan med stor konstskicklighet utsmida knifvar och redskaper af hvarjehanda slag."[8]

Bygget av Indiens omfattande järnvägsnät, det skulle komma att bli ett av världens största, krävde mycket stora mängder järn från mitten av 1800-talet. Det förekom enstaka förslag om att man skulle utveckla den traditionella produktionen, men istället valde de brittiska kolonialmyndigheterna att undersöka om det gick att göra järn i egen regi och med modern europeisk teknik. I Indien var den storskaliga, indirekta metoden att göra järn i masugn, okänd.

I berättelserna om de två projekten i 1860-talets Indien finns svårigheter som ofta också beskrivs i vår egen samtid när exempelvis svenska tekniker och

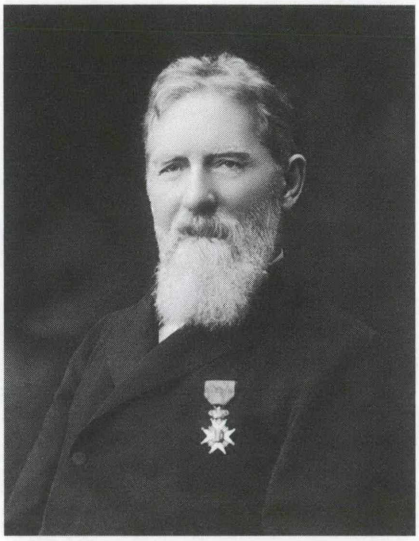

I slutet av maj 1862 rapporterade Mitander att exteriören av hyttan vid the Burwai Iron Works var färdig och redo för monteringen av takstolarna. Byggnaden står idag kvar väl bevarad. Foto, Jan af Geijerstam 1997.

företagare skall försök etablera en ny teknik i en ny omgivning. Projekten innebar ett möte över gränser i skärningspunkten mellan människor, kulturer och teknik. Svenskar ledde arbetet, britter var deras uppdragsgivare, och indierna var de som i praktiken skulle göra jobbet. Bland britterna fanns också vanliga arbetare och bland indierna både entreprenörer och personer i överordnad ställning.

SVENSKARNAS UPPDRAG

Som råvaror skulle svenskarna använda indisk järnmalm och träkol och det var just med tanke på träkolen som britterna hade sökt svenska ingenjörer att leda

Carl Gustaf Wittenström (1831–1911). Vid tiden när detta fotografi togs hade Wittenström hunnit med en lång och framgångsrik karriär som ingenjör i Sverige. Han hade bland annat ansvarat för uppbyggnaden av Domnarvet i Borlänge. Foto, Jernkontorets samlingar av porträtt och biografiska notiser.

projekten. Sverige var känt för att tillverka världens bästa träkolsjärn. Britterna själva hade sedan lång tid tillbaka gått över till att använda stenkol som råvara. De nya anläggningarna skulle tjäna som exempel och förebild. De skulle använda dåtidens allra modernaste teknik, hämtad framför allt från England och Sverige. De skulle vara helt integrerade anläggningar, från malm till färdiga produkter.

Svenskarna fick börja från grunden. I Dechauri, där Ramsay och Wittenström arbetade, hade britterna några år tidigare byggt en mindre masugn. Svenskarna skulle sätta den i produktion, men de skulle framför allt bygga ett helt nytt verk och det nya projektet skulle överflygla allt som tidigare var gjort på platsen – med två stora masugnar, puddelugnar och valsverk. Ramsay och Wittenström planerade till och med att utrusta anläggningen med ett bessemerverk – dåtidens allra modernaste teknik för att göra stål och i användning sedan bara ett fåtal år tillbaka.

Ramsay och Wittenström skulle ansvara för varje detalj i utformningen av det nya järnverket och för all planering och alla beslut som gällde uppbyggnadsarbetet. Samma sak gällde Mitander. Hans närmaste överordnade överste Richard Keatinge tog visserligen emot honom, men Mitander lämnades snart

ensam för att organisera arbetet: att planera verk och bostäder och organisera all logistik, finna tekniska lösningar i stort och smått, att rekrytera arbetare, att ordna försörjningen med alla nödvändiga råvaror, såväl till bygget som till den framtida driften, samt att beställa maskiner och konstruktionsdetaljer i järn – nästan uteslutande från England. Redan andra dagen i Barwah begav Mitander sig ut för att undersöka möjliga gruvor. En av dem som han upptäckte skulle komma att kallas Mitanderpoor.

PRINSBRÖLLOPET

Svenskarna kom till en värld som i många avseenden var helt ny för dem. Indien var långt bort från Sverige. Mitander hade lämnat Göteborg i slutet av september 1860 och anlände till Barwah först två månader senare och för Ramsay tog resan från Sverige till och med något längre tid. Trots avståndet skymtar en anmärkningsvärd fördomsfrihet och öppenhet mot det nya i Mitanders och Ramsays brev och anteckningar.

I sin dagbok beskriver Mitander i mars 1862 hur han besökte "ett af infödingarnas bröllåpp":

"... jag emottogs vid ingången af hela sällskapet utstyrda i deras brokiga drägter som vanligt och ledsagades af värden till en stol att sitta ned ... efter sedan jag setat några minuter på stolen och gjort några artighetsfrågor hit och dit 'började assemblen' som Dr Bohm och Farbror Hellman brukade säga, full eclärering med rykande facklor och lampor, rysligt os och in kom en hop 'dancing girls' utförande konstiga steg och rörelser efter den mest jemmerliga musik, derjemte sjungande någonting i de andras öron serdeles vackert som jag förmodar."[9]

Trots "jemmerlig musik" och "vedervärdig essence" beskrev Mitander bröllopet med respekt och om han kände sig obekväm var det inte bara de andras fel. Han till och med skrattade åt sig själv när han begav sig hemåt.

"Jag hade hela tiden en svalkande fläktare bakom mig och peruken som nu varit oklippt i tvenne månader, temligen lång, for i alla directioner till mycket obehag.

Jag hade fackelbärare och annat sälskap från bröllopsgården då jag red hem i natten."[10]

Kanske är det till och med så att risken är större idag än då, att vi bär med oss förbestämda bilder när vi kommer till främmande länder, att vi "vet" hur det är. I vår globaliserade värld skapas viktiga delar av vår världsbild av massmedias bilder långt innan vi själva kommit i kontakt med verkligheten.

ATT SITTA PÅ HUK

I projektens vardag blev problemen större och många hängde samman med den storskaliga teknik som svenskarna förde med sig.

Speciella problem rörde transporterna och importen av tung utrustning från Europa. Det fanns vid den tiden inte mer än en begynnelse till järnvägar i Indien och efter den långa fartygstransporten från Europa måste utrustningen transporteras på dåliga vägar. I sin dagbok beskriver Mitander hur ånghammaren hade blivit stående vid den dåvarande ändpunkten av järnvägen i kustbergen ovanför Bombay. "[D]erifrån kommer den vidare att hitföras på en Artillerivagn med Elefanter." ... Senare skriver han hur själva städet till ånghammaren "blifvit tappad midt i floden Taptee och måste tagas upp innan regntiden kommer emedan den annars går förlorad i sanden".[11] De långa och besvärliga transporterna gjorde att det var svårt att planera byggnadsarbeten. Ibland kunde man få vänta i månader på att en viktig detalj skulle anlända.

I uppbyggnadsfasen behövdes en stor mängd arbetare. Ramsay skriver hur han vid ett tillfälle hade 2 000 anställda i arbete och speciellt i Dechauri skulle det visa sig svårt att rekrytera arbetare som kunde arbeta vid verken året runt. Detta speglar och tydliggör ett komplicerat samspel mellan teknik och sociala förhållanden. I Kumaon var problemen speciellt svåra när det gällde att hålla verksamhet igång under sommarmånaderna, när hetta och regn i låglandet drev de indiska arbetarna upp till högre belägna trakter.

"Emedlertid ha vi ännu ej några stadigvarande innevånare häromkring. De draga alla uppåt bergen redan i slutet af mars och då ha vi inga män som åtaga sig contracter för kol eller inbringande af malm, lime och byggnadsmateriealier. De

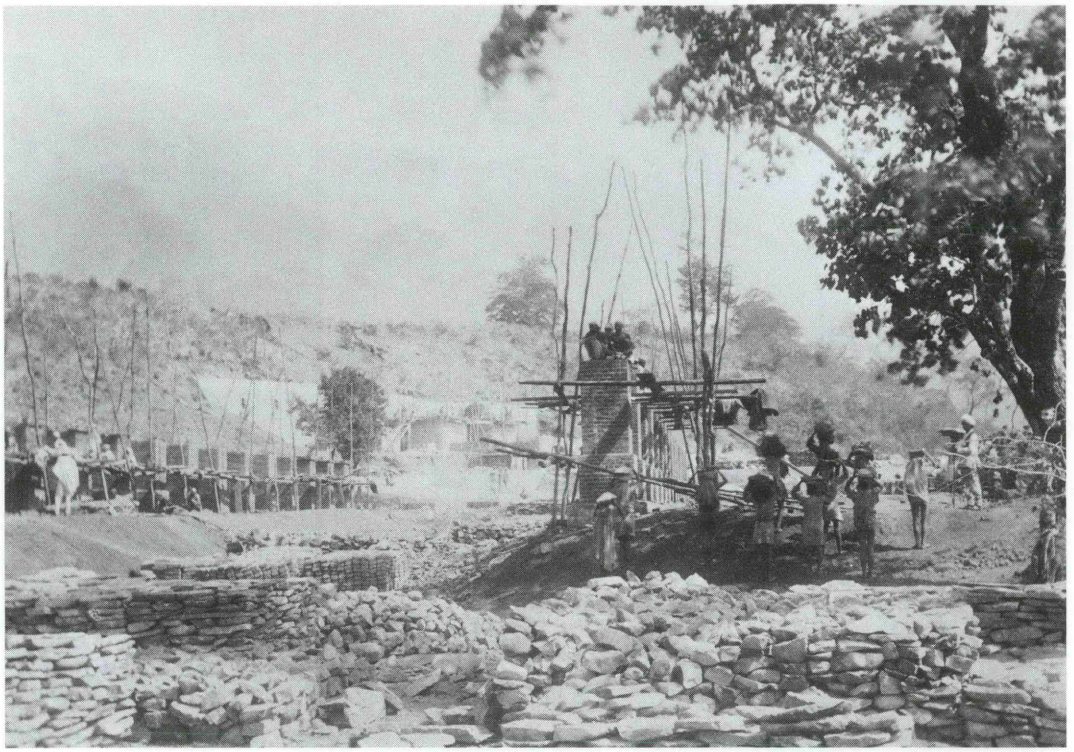

Indiska smeder i arbete vid the Kumaon Iron Works. Deras utrustning var lätt att flytta. Från vänster till höger syns bälgen, smeden och tre andra medhjälpare med en korg med träkol och en hammare. Till höger i förgrunden vatten för härdningen. Foto: Carl Wittenström 1862/63, Wittenströms bildsamling C15065, Tekniska museet.

äro svåra att hålla qvar här. De åter som äro från slätten äro i allmänhet dyrare och stora skälmar."[12]

Orsaken till migrationen var hettan och regnet som drabbade låglandet under monsunperioden, men den var också en del av en lokal ekonomi.[13] Under sommarmånaderna behövdes arbetskraft i jordbruket.

Vid the Burwai Iron Works fick Mitander en större kontingent straffångar för att klara av arbetet och ett speciellt läger byggdes för deras räkning strax invid järnverksbygget. Mitander verkar inte ha tyckt att detta var något anmärkningsvärt. I januari 1862 noterade han helt kort i dagboken: "Jag har nu här på platsen en arbetsstyrka af omkring 415 män och qvinnor, samt dessutom omkring 100 arbetsstraffångar."[14] I övrigt nämner han inte frågan. Regeringen godkände också att en styrka soldater användes för att vakta fångarna.

I förgrunden pågår bygget av det stora valsverket vid the Kumaon Iron Works. I bakgrunden är grunden lagd till masugnar och bessemerverk. Till höger vid muren står förmannen, med papper och penna, uppe på muren sitter murare, på marken står de kvinnor och män som förser bygget med tegel och murbruk. Notera att arbetarna uppe på muren sitter på huk. Denna arbetsställning var en källa till stor irritation från Julius Ramsays sida. Foto, Carl Wittenström 1862/63, Wittenströms bildsamling A6370, Tekniska museet.

Både Mitander och Ramsay rapporterade hem till Sverige om indisk yrkesskicklighet och kunskap. Mitander skrev om kolonialregeringens verkstäder i Bombay och Ramsay erkände att indierna var skickliga, speciellt ifråga om finmekaniskt arbete. Han hänvisade speciellt till ett besök vid regeringens verkstäder i Roorkee våren 1862.

"Verkstaden anlades för femton år sedan och med undantag af Chefen och några embetsmän användes der numera uteslutande infödda arbetare och det var roligt att se till hvilken grad af skicklighet de kommit. Der tillverkas machiner af alla slag och jag beställde der en ånghammare och tvenne ångpannor för vårt behof. Der är äfven en afdelning för tillverkning och reparationer af matematiska

instrumenter, hvartill naturligtvis utom en stor arbetsskicklighet erfordras vissa insigter och studier – och deras arbeten voro ganska goda och användas öfver hela Indien vid de mångahanda Ingeniörsarbeten, som numera pågå öfverallt."[15]

Men bilden är inte entydig. Både Mitander och Ramsay är också djupt irriterade och kritiska mot företeelser de mötte i den dagliga verksamheten. När det gällde vanan att sitta på huk skrädde inte Ramsay orden:

"[Man kan lätt] ... föreställa sig att de ej kunna ega samma rörlighet och styrka som en stående arbetare. Så till exempel ser man alltid murare sitta uppspetade såsom kråkor på den mur de bygga. Hvar och en vänder och tuktar tegelstenen först på alla sidor innan han lägger den i bruk, samt anser sig ha varit särdeles flitig om han lagt femtio tegel under dagens lopp. Han kan ej heller i denna ställning nå särdeles långt, så att man måste gemenligen ha en man för hvar femte fot af murens längd. Snickare och timmermän sitta ungefär på samma sätt, utom att de ofta nog begagna sig af fötterna såsom ett par extra händer, hvarmed de hålla uti det stycke de arbeta på. ... Löjligare än någonting annat i den vägen är emedlertid att se den Indiska klensmeden vid sin lilla härd, han kan arbeta ända till 10 timmar årad sittande på hasorna. Hans släggdräng, som sitter hopkrupen på samma sätt, måste dock understundom resa sig för att ge mera kraft åt slagen, men för att då ej komma för högt i förhållande till städet har han gräft sig en graf att stå uti. Naturligtvis kunde vi ej använda dylika smeder, dels emedan de omöjligen kunna smida ut en gröfre bit och dels emedan de ej kunna göra en ordentlig väll med en så svag bläster, utan vi gjorde den öfverenskommelsen med alla smeder, som antogos, att de skulle stå och arbeta samt använda ordentlig bläster. Der fanns bland våra Engelska arbetare en ganska skicklig klensmed, som praktiskt visade dem vårt sätt att arbeta och lärde dem att nyttja ändamålsenliga verktyg."[16]

Exempel som detta verkar ibland få ett eget liv, som ett slags symbol och skröna om hur svårt det kan vara att komma som rationell och klockstyrd västerlänning till ett främmande land. I allmänhet måste man dock ta sådana berättelser med

en nypa salt. Riktigheten i Ramsays iakttagelser bekräftas av Carl Wittenströms fotografier, men ibland blir berättelsen om olika kulturtraditioner en slags vandringssägner som kanske säger mer om berättaren och hans förhållande till sin omgivning, än om den verklighet han säger sig beskriva. En återkommande historia är hur indier inte behärskade bruket av skottkärror. Istället för att rulla dem skulle indierna ha fyllt dem och sedan burit dem på huvudet – hur de nu skulle ha orkat det. I en nyutgiven och väl renommerad bok om den indiska järnvägen återger en brittisk teknikhistoriker just en sådan historia, med bara en antydan till osäkerhet.[17] Hans berättelse innehåller flera centrala karaktäristiska för en vandringssägen: någon skriver om något som han inte har observerat, men som någon annan person, givetvis högst trovärdig har iakttagit.[18]

Förutom vissa smeder, som anlitades för mindre arbeten, finns det inget som tyder på att man anställde indier med tidigare erfarenhet från den inhemska järntillverkningen. För att klara själva järntillverkningen anställde Ramsay och Wittenström brittiska soldater med erfarenhet från järnverk i England till vissa nyckelpositioner. Den nya tekniken bröt helt med den gamla järntillverkningens traditioner. Masugnen var storskalig och krävde kontinuerlig drift dygnet runt. Det innebar ett helt nytt sätt att organisera arbetet. Vid den indiska järnugnen var hela familjer engagerade. Alla hade sin uppgift och till och med en enkel mekanisk blåsmaskin skulle bryta sönder och göra detta gemensamma arbete överflödigt. Eller som en indisk bysmed sagt om den maskindrivna blåsbälgen:

"De nya maskinerna kommer att segra till slut, men de kommer att blåsa bort min familj."[19]

ÖPPNA KONFLIKTER

I berättelser om tekniköverföring till "fjärran" länder ligger ofta en tonvikt på svårigheter som kulturella skillnader, en mentalitet eller vad någon vagt beskriven "underutveckling" skapar. Det är något i själva traditionen eller sinnelaget hos "de andra" som gör det svårt att samarbeta och sprida kunskap.

Beskrivningarna av Ramsay antyder ibland en sådan inställning, men det finns också exempel på öppna konflikter som har en mycket tydlig, traditionell klassbasis som känns igen från industrialiserade länder. Lönerna baserades på

Julius Ramsay (1827–1874) på trappan till sin bungalow i Dechauri tillsammans med några av sina anställda. Foto, Carl Wittenström 1862/63, Wittenströms bildsamling C150 58, Tekniska museet.

förhandlingar och när parterna inte kom överens kunde det resultera i maskningsaktioner och strejker bland arbetarna.

"Vi är särdeles beroende af de usla arbetarna," skrev Ramsay på ett sätt som antyder att det inte var något undantag. "Så snart de se att de äro nödvändiga komma de och begära förhöjd arbetslön. Och som denna ej stå i förhållande till det lilla arbete de åstadkomma och således vanligen ej beviljas rota de ihop sig och lemna arbetet i massa. Sålunda har jag nu inom få dagar förlorat 100 timmermän."[20]

Vid Burwai ägde åtminstone en öppen konflikt rum som gällde lönerna. I september 1862 noterade Mitander att "Gjuteriarbetarne gjorde 'strike' för högre aflöning". Konfliktens resultat är inte känt, men den fortsatte under fem dagar.[21]

Svenskarna verkar i grunden ha varit optimistiska om möjligheterna att föra över kunskap.

"Hinduerna, men ändå mera den Mohamedanska befolkningen, äro ... mycket intelligenta och fatta särdeles lätt allt hvad man söker att förklara för dem eller lära dem. Jag är öfvertygad att de småningom skulle bli jemngoda med om ej öfverträffa våra arbetare, men det måste taga sin tid att öfvervinna en mängd ovanor och fördomar, samt inöfva helt och hållet nya methoder."

SPRÅK

Ett konkret och mycket tydligt problem i mötet mellan svenskar, britter och indier var de olika språken.

Från Sverige var Mitander van vid att skriva rapporter till Jernkontoret och redan detta hade han tyckt vara besvärande.[22] Kolonialadministrationens krav på regelbundna redovisningar ställde Mitander på ännu hårdare prov. Hans kunskaper i engelska var begränsade och den 20 februari 1862 skrev han i sin dagbok:

"Burwai. Skref hem till Mamma. Majoren var som sagt mycket belåten med min rapport till regeringen: (very good) som gladde mig mycket; jag har alltid varit en klen och långsam scribent så fort det gälde något författareskap och den årliga berättelsen på modersmålet till Jernkontoret var alltid i sista stund färdig och föga värderik, huru mycket mer besvärlig en berättelse på ett främmande tungomål; den är nu emedlertid fulländad, men det återstår hvar 3je månad detsamma om igen."

Hindi och urdu, som var de två viktigaste språken bland indierna, var främmande för både svenskarna och britterna.[23] Olika språk försvårade kommunikationen och förstärkte skillnader baserade på klass eller kultur. Överste Richard Keatinge, Mitanders närmsta chef, klagade på att språkbarriären gjorde det

svårt att föra korrekta räkenskaper. Bokhållarna använde hindi och "jag har ingen här som kan hjälpa mig", klagade Keatinge. "Jag har svårigheter att få tag på engelska skrivare till en rimlig lön".[24] Samtidigt finns åtskilliga exempel på att britterna själva försökte lära sig hindi. När Mitander nämnde att en kapten Melliss hade två barn noterade han till och med att dessa bara kunde "hindostani".[25] Hösten 1862 började Mitander själv ta lektioner i hindi.

KONTAKTEN MED BRITTERNA

Inte minst Wittenströms fotografier speglar något av svenskarnas position mellan de brittiska kolonialherrarna och deras indiska undersåtar. Det finns nästan en samstämmighet mellan fotografen och dem han fotograferar. Indierna

Mr Willis, bokhållare, tillsammans med sin hustru och svägerska, fröken Briant, utanför Ramsays bungalow i Dechauri. Foto, Carl Wittenström 1862/63, Wittenströms bildsamling C15048, Tekniska museet.

står tillitsfullt och stolt på trappan till Ramsays bungalow. Och det verkar inte finnas någon tvekan hos Ramsay att posera tillsammans med sina underlydande. Han står ovanför och bakom, men också nära tillsammans. När britterna är avporträtterade ser de snarare ut som skuggor, märkta av ett hårt liv i exilen.

Svenskarna befann sig någonstans mellan de brittiska kolonialherrarna och deras indiska undersåtar och det fanns en ambivalens i deras inställning. Svenskarna var ibland djupt kritiska mot britterna, men med dem delade de också en kulturell bakgrund och de hade sina närmaste personliga kontakter bland britterna. Mitander jagade och simmade i floden tillsammans med engelsmän som bodde i ett par samhällen som lågt drygt en halv dagsritt bort. Tillsammans tittade de på cricket, spelade biljard och lyssnade till musik utanför biblioteket i Mhow.

Ramsays möten med britterna var inte lika informella och lättsamma. Liksom Mitander delade han givetvis kulturell bakgrund med britterna men han kunde vara djupt kritisk mot deras roll i Indien: "Så t ex hvad tror du de egentligen kunna uträtta i Indien och med hvad rätt hafva de inkräktat detta land?", frågade han Mitander i ett brev sommaren 1862.[25]

"De svara sjelfva, utan tvekan, att de äro våldshärskare och troligen aldrig skola lyckas att införa christendomen eller Europ. Civilisation ibland detta folk, men deras ihärdighet och framför allt deras National fåfänga förbjuder dem att lemna Indien. De skola fortfarande sända ut tusende och tusende unga män att framsläpa ett andefattigt lif här. Det är rörande att lära känna deras dödande enformiga lif här och de 'hopeless views' af framtiden de hafva. Deras enda hopp, som tyvärr lär snart nog realiseras, är att få återvända hem, men det sker endast på bekostnad af en för alltid bruten hälsa."[27]

Ramsay såg det utländska ok som indierna tvingades bära, men han kunde inte finna någon rationell förklaring till att de inte gjorde uppror.[28]

"Alla Österländska folk måtte mer eller mindre sakna förmågan att styra sig sjelfva i ock med detsamma den kärlek till oberoende som utmärker de Europeiska racerna. Huru kan man eljest kunna förklara att Hinduerna kunna tåligt

bära det främmande oket och undergifvet betrakta hvarje hvit man såsom deras herre. En annan orsak till denna undergifvenhet torde sökas deri, att landet sedan århundraden varit splittradt och förtryckt af inhemska tyranner ... Den engelska regeringen bjuder till att vara rättvis och pålägger måttliga skatter och aldrig några godtyckliga utpressningar, så att folket börja åter att repa sig."[29]

Den brittiska överhögheten skulle komma att bli en parentes.

"På längden tviflar jag dock att det kan bära sig, ty olikheten mellan de båda folken är alltför stor. De hvita skola aldrig behandla infödingarna såsom sina likar och de sednare skola förr eller senare tröttna att ständigt förödmjukas, såsom nu är fallet ... Den förnämsta och mest bildade man, om han har något svart blod i sina ådror, måste ju vika undan för den råaste Engelska soldat."[30]

AVSLUTNING

Varken the Kumaon eller Burwai Iron Works fullbordades eller kom i full och kontinuerlig drift. Efter en första avbruten provblåsning vid årsskiftet 1862/63 beslutade kolonialregeringen i Calcutta att avbryta Mitanders projekt. Även Ramsay och Wittenström fick resa tillbaka till Sverige när ägarna inte lyckades mobilisera mer kapital för projektet.

Mitander skulle komma att stanna i Indien i lite mer än två år, Ramsay ungefär femton månader och Wittenström ännu kortare tid. Med tanke på den korta tiden och alla praktiska svårigheter, är det anmärkningsvärt vad svenskarna lyckades genomföra. Mitander såg till att ett helt integrerat järnverk byggdes upp – från ingenting. Ramsay och Wittenström lyckades göra järn i den gamla masugnen och lägga grunden till ett nytt stort järn- och stålverk.

Orsakerna till att deras uppdrag aldrig slutfördes låg bortom svenskarnas kontroll och grundorsakerna var varken bristen på kunskap eller några kulturella skillnader. Avgörande var istället Indiens ställning som en brittisk koloni. Projekten underordnades den brittiska hemmaindustrins intressen och brittiska järnverk fick leverera allt som behövdes till kolonialväldets uppbyggnad.

NOTER

1 Texten bygger på författarens doktorsavhandling, *Landscapes of Technology Transfer: Swedish Ironmakers in India 1860–1864*, Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 42; Stockholm Papers in History and Philosophy of Technology, TRITA-HOT 2045. Stockholm, 2004. Den intresserade hänvisas till denna bok för detaljerade källhänvisningar. Se även Jan af Geijerstam och Peter Nyblom (foto), *Mitt i tiden, mitt i världen*. Stockholm, 1993.

2 Brev från Ramsay till sin syster, Örebro 19 juni 1860, Helmer Lagergrens samlingar, Stadsbiblioteket i Falun.

3 Främst vid National Archives i New Delhi och vid British Library i London (Oriental and India Office Collections).

4 "Dagbok under resan till Indien. Och sedermera fortsättning under vistelsen derstädes", Brevsamlingen 1231, Emigrantregistret/Värmlandsarkiv, Karlstad.

5 Liksom Ramsays anteckningar finns Wittenströms fotografier bevarade i Tekniska museets arkiv.

6 John Falconer, "Photography in Nineteenth-Century India", i C A Bayly (red), *The Raj. India and the British 1600–1947*. London, 1990, s 266–267. (Fritt översatt från originalets "the cultural interests, privileged viewpoint and social prejudices of the imperial ruling class").

7 Detta har varit ambitionen för indiska historiker som bedrivit "subaltern studies", studier underifrån, se bland annat Ramachandra (Ranajit) Guha (red), *A Subaltern Studies Reader, 1986–1995*. Minneapolis, 1997. Även dessa har kritiserats för att inte ha kunnat vrida perspektivet ur kolonialherrarnas händer.

8 Julius Ramsay, "Berättelse avgiven till Jernkontoret 1861–63", s 8, Ramsays samlingar F1:1.14, Tekniska museets arkiv.

9 Mitanders dagbok, 6 mars 1862.

10 Ibid.

11 Mitanders dagbok, 7 mars respektive 1 maj 1862.

12 Brev från Ramsay till sina vänner, Nainital 1 mars 1862, Ramsays handlingar E1:1.04, Tekniska museet.

13 Brev från Julius Ramsay till Nils Mitander, avskrift i Mitanders dagbok, 24 juni 1862.

14 Mitanders dagbok 6 januari 1862.

15 Ramsays rapport till Jernkontoret, s 25.

16 Ibid.

17 Ian J Kerr, *Building the Railway of the Raj 1850–1900*. New Delhi/Oxford, 1997, s 175.

18 Jämför Bengt af Klintberg, exempelvis *Råttan i pizzan, folksägner i vår tid*. Stockholm, 2001.

19 Sabyasachi Bhattacharya, "Foreword", i Girija Pande & Jan af Geijerstam (red), *Tradition and Innovation in Iron-making History. An Indo-European Perspective*. Nainital, 2002, s iv–x.

20 Ramsays brev till sina vänner, [Kumaon Ironworks] 15 februari 1863, Ramsays handlingar, E1:1.04.

21 Mitanders dagbok, 1 och 6 september 1862. Mitander använder den engelska stavningen

"strike" i sin dagbok och verkar inte vara helt bekant med ordet. Det hade relativt nyligen introducerats i svenskan och skulle i sinom tid ändra sin stavning till "strejk".

22 Sin sista rapport som stipendiat skrev han till och med från Indien. Mitanders dagbok, 19 februari 1861 och Elev och verkmästarrelationer 1859–1865, Fle (1960), Jernkontorets arkiv, Riksarkivet.

23 Brev från Keatinge 27 juni 1861, PWD Proceedings, september 1861, National Archives of India, New Delhi.

24 Ibid.

25 Mitanders dagbok 5 maj 1862.

26 Brev från Ramsay till Mitander, avskrift i Mitanders dagbok, 24 juni 1862.

27 Ibid.

28 Han verkar här ha glömt hur brittiska styrkor krossade det stora indiska upproret med våld och stor blodspillan bara fem år tidigare.

29 Brev från Ramsay till sina vänner, Nainital East India, 31 januari 1863, Ramsays handlingar, E1:1.04, Tekniska museet.

30 Ibid.

ARKIV

Emigrantregistret/Värmlandsarkiv, Karlstad
National Archives, New Delhi
Oriental and India Office Collections, British Library, London
Riksarkivet, Jernkontorets arkiv
Stadsbiblioteket i Falun, Helmer Lagergrens samlingar
Tekniska museets arkiv

LITTERATUR

Bayly, C A (red), *The Raj. India and the British 1600–1947*. London, 1990.

af Geijerstam, Jan och Nyblom, Peter (foto), Mitt i tiden, mitt i världen. Stockholm, 1993.

af Geijerstam, Jan, *Landscapes of Technology Transfer: Swedish Ironmakers in India 1860–1864*, Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 42; Stockholm Papers in History and Philosophy of Technology, TRITA-HOT 2045. Stockholm 2004.

Guha, Ramachandra (Ranajit) (red), *A Subaltern Studies Reader, 1986–1995*. Minneapolis, 1997.

Kerr, Ian J, *Building the Railway of the Raj 1850–1900*. New Delhi/Oxford, 1997.

af Klintberg, Bengt, *Råttan i pizzan, folksägner i vår tid*. Stockholm, 2001.

Pande, Girija & af Geijerstam, Jan (red), *Tradition and Innovation in Iron-making History. An Indo-European Perspective*. Nainital, 2002.